

ФІЛОСОФІЯ ТА ПОЛІТОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ

ISSN 2663-0265 (print) ISSN 2663-0273 (online)
Journal home page: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP>

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Любов Володимирівна КОРНІЙЧУК

Кандидат історичних наук, старший викладач кафедри міжнародних відносин, Національний університет «Острозька академія», вул. Семінарська, 2, Острог, 35800, Україна

Liubov KORNIICHUK

Candidate of Historical Sciences, Senior Teacher of the Department of International Relations, The National University of Ostroh Academy, Seminarska str., 2, Ostroh, 35800, Ukraine

E-mail: liubov.korniichuk@oa.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0541-5884>

УДК 327(437.3):355.4(477+(470+571))

ЕВОЛЮЦІЯ БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ПІД ВПЛИВОМ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Received 15 June; revised 3 July 2024; accepted 9 July 2024

DOI: 10.15421/352435

Анотація

Повномасштабна російсько-українська війна стала одним із найсерйозніших безпекових викликів для європейського безпекового середовища, адже стосується безпеки східних кордонів ЄС. Держави-члени ЄС та НАТО змушені переглянути свої підходи до забезпечення безпеки та стабільності. Стаття присвячена вивченню змін у безпековій політиці Чеської Республіки на сучасному етапі. У дослідженні розглядаються причини еволюції безпекової політики Чехії. Зазначається, що держава знаходиться географічно близько до зони військових дій і агресивні дії росії сприймає як безпосередню загрозу національній безпеці. Окрім повномасштабної російсько-української війни, на еволюцію оцінки росії вплинула також причетність російських спецслужб до вибухів на чеських складах зброї у 2014 р., а також шпигунські дії. У статті стверджується, що надання підтримки Україні фактично стало частиною безпекової політики Чехії. Держава продемонструвала чітку позицію щодо цього і заявила про наміри підписати безпекову угоду з Україною, важливою є чеська ініціатива щодо постачання Україні артилерійських снарядів. З'ясовано, що Чехія здійснила низку практичних кроків на шляху реагування на безпекові загрози. Комплексний підхід до реагування на нові безпекові виклики та загрози здатен мінімізувати їх вплив на безпекове середовище Чехії у майбутньому.

Ключові слова: безпекова стратегія, оборонна стратегія, загрози, повномасштабна війна, росія.

THE EVOLUTION OF CZECHIA'S SECURITY POLICY UNDER THE INFLUENCE OF THE RUSSIA-UKRAINE WAR

Abstract

For now, almost all spheres of international life are in the process of transformation. A particularly high level of turbulence characterizes European security, which has faced numerous challenges over the past decade such as the migration crisis, terrorist acts, the COVID-19 pandemic, information threats, etc. Directly threatening the European Union's eastern borders, Russia's full-scale invasion has become one of the most crucial security challenges. In this regard, the EU and NATO member states have to review their approaches to ensuring security and stability. Due to Czechia's membership in both of these blocs and its geographical proximity to a war zone, its security policy has undertaken changes at the current stage, which this article covered.

This article defines the reasons for the evolution of the security policy of the Czech Republic. It is worth noting that due to its geographic proximity to the war zone, Czechia perceives Russia's aggression as a direct threat to its national security. Apart from Russia's full-scale invasion of Ukraine, the assessment of Russia's perception of the country is influenced by the Russian military intelligence services' involvement in the explosions at Czech weapons warehouses in 2014 and Russia's espionage activities as well. Thus, the increasing regional tensions and the political crisis in international relations prompted the Czech Republic to revise its key security and defense files, according to which Russia and China have been defined as the main security threats.

Moreover, the author concludes that support for Ukraine became part of Czechia's security policy, where

the country demonstrated its clear position and declared its intention to sign a security agreement with Ukraine. Also, it is necessary to commend the importance of Czechia's artillery shells initiative to Ukraine. The Czech Republic has taken several practical steps to respond to security threats increasing its defense spending to 2% of GDP and investments in the defense industry, along with modernizing the military forces and diversifying energy resources in order to get rid of Russia's dependence. Accordingly, a comprehensive approach to reacting to new security challenges and threats can minimize their impact on Czechia's security in the future.

Key words: *security strategy, defense strategy, threats, full-scale war, russia.*

Постановка проблеми.

Початок повномасштабної війни росії проти України істотно змінив безпекову ситуацію в Європі і поставив під загрозу безпеку східних кордонів Європейського Союзу. Стало очевидним, що зусиль колективного Заходу щодо зупинення агресії росії після 2014 р. виявилось замало і політика спрямована на уникнення ескалації конфлікту, а фактично умиротворення агресора, як часто траплялось і в історії, призвела лише до збільшення російських геополітичних амбіцій і загострення протистояння. На порядку денному європейських держав запитання номер один стало питання щодо механізмів та інструментів забезпечення європейської безпеки. Попри те, що у науковому дискурсі здебільшого стали обговорювати стратегію протидії росії колективного Заходу в цілому, однак, не менш цікавим для вивчення залишається дослідження еволюцій безпекових стратегій окремих держав-членів ЄС та НАТО. З цього погляду, увагу привертає Чехія, яка хоча і не є геополітично сусідкою України першого порядку, однак після російського повномасштабного вторгнення показала міцну та стабільну позицію підтримки нашої держави і в рамках ЄС, і в рамках Вишеградської групи. Проте ситуація, приміром, після 2014 р. не була на стільки однозначною, адже Чехія здавна відома російськими впливами і проросійськими симпатіями колишнього президента Мілоша Земана. Однак, повномасштабне російське вторгнення в Україну змусило державу переглянути свою безпекову політику, а також загалом відносини із росією, зокрема і у контексті енергетичної безпеки. Чеська Республіка (далі – ЧР) надавала і продовжує надавати гуманітарну, військову та політичну підтримку Україні, демонструючи чітку позицію засудження дій агресора. Аналіз еволюції безпекової політики Чехії під впливом російсько-української

війни також сприяє формуванню цілісної картини зовнішньої політики держави на сучасному етапі.

Аналіз досліджень і публікацій.

Сучасна безпекова політика Чехії в українській науковій думці на сьогодні не знайшла достатнього висвітлення, проте еволюція її політики щодо війни росії проти України була проаналізована у публікації С.Віднянського [Віднянський 2022]. Окремі аспекти, що дотичні до досліджуваної теми вивчались такими дослідниками як І.Вовканич, І.Шніцер [Вовканич, Шніцер 2022], М.Лісовська, О.Пістракевич, М.Бессонова [Лісовська, Пістакевич, Бессонова 2023], О.Давимука [Давимука 2023], які вивчали позицію Вишеградської групи щодо російсько-української війни та особливості політики держав-членів у нових геополітичних реаліях. Крім того, варто також згадати дослідження, що окреслюють зовнішню політику ЧР наприкінці ХХ – початку ХХІ ст., а також особливості її відносин із Україною, які сприяють формуванню загального розуміння особливостей та чинників, що впливали на безпекову політику держави. Зокрема, йдеться про праці Л.Павлишин, Р.Корсака, Л.Кіцили, А.Савчука та ін. Серед іноземних авторів окремі аспекти формування та реалізації безпекової політики Чехії вивчали М.Балабан (M.Balabán), Б.Перніца (B.Pernica), М.Мареш (M.Mareš), Я.Падрнос (J. Padrnos), Я.Прохазка (J.Procházka), Й.Дичка (J.Dučka) та ін. Проте, згадані дослідження не розкривають змін та ключових характеристик сучасної безпекової політики Чехії, хоча безперечно є цінними для поглибленого дослідження теми, що вивчається.

Метою дослідження є з'ясування причин еволюції та особливостей безпекової політики Чехії на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу.

Безпекова політика є важливим напрямом

політики держави, який має на меті ідентифікувати, попереджати та усувати загрози, які можуть нашкодити державі, а також її громадянам. Вона узагальнює основні державні інтереси та цілі, а також основні засоби їх досягнення і фактично є зведенням заходів і кроків для запобігання та усунення загроз. Міністерство внутрішніх справ ЧР поділяє політику безпеки держави на п'ять основних компонентів: зовнішня політика у сфері безпеки держави; оборонна політика; політика внутрішньої безпеки; економічна політика у сфері безпеки держави; політика публічної інформації у сфері державної безпеки [Ministerstvo vnitra České republiky 2024].

Зосередимо головну увагу на змінах у стратегічних документах держави, а також на таких складових як зовнішня політика у сфері державної безпеки, яка, передусім, спрямована на зміцнення позиції ЧР в міжнародному співтоваристві; оборонна політика, що спрямована на збереження цілісності території, захист громадян та їхнього майна від зовнішнього нападу, а також підтримання демократичних принципів і верховенства права. Адже у осмисленні саме цих аспектів відбулась певна еволюція внаслідок повномасштабної війни, яку росія розгорнула проти України 24 лютого 2022 р. Усвідомлюючи наслідки від цієї війни, що характеризується застосуванням традиційних і нетрадиційних підходів, як для Європи в цілому, так і для Чехії зокрема, постановою уряду від 28 червня 2023 р. була ухвалена поточна Стратегія безпеки ЧР [Bezpečnostní strategie 2023]. Цей документ є базовим концептуальним документом безпекової політики Чехії, що покликаний вказати засоби протидії безпековим загрозам, та спирається на основні стратегічні документи НАТО та ЄС, прийняті в 2022 р. Поточна Стратегія безпеки зберігає структуру своїх попередниць (2003, 2011 та 2015 років), однак вона відповідає драматичним змінам у безпековому середовищі в Європі та світі в цілому.

Зокрема, у новій стратегії йдеться про те, що ЧР більше не знаходиться у безпечному міжнародному середовищі, адже війна росії проти України завершила період миру, стабільності та співпраці в Європі, що тривав

після закінчення холодної війни і росія свідома працює проти політичної, економічної та соціальної стабільності в Чехії, що є серйозною безпековою загрозою [Bezpečnostní strategie 2023]. Крім того, у Стратегії вказується на те, що Китай кидає виклик існуючому міжнародному порядку, що має негативні наслідки для євроатлантичної безпеки, а також разом із росією він зацікавлений в послабленні впливу та єдності демократичних країн і це системне суперництво матиме довгостроковий характер [Bezpečnostní strategie 2023]. Цікаво, що як довгострокові загрози згадуються також КНДР та Іран, а серед інших безпекових викликів зазначено, що Західні Балкани залишаються джерелом нестабільності, незважаючи на прогрес у процесах інтеграції країн регіону до НАТО та ЄС; активні конфлікти та триваюча нестабільність в регіонах Близького Сходу та Північної Африки та Африки на південь від Сахари, звідки надходять загрози у вигляді тероризму та насильницького радикалізму, вимушеного переміщення та нелегальної міграції до ЄС; загрозу становлять акти тероризму та насильницького екстремізму, а також спроби послабити або дезінтегрувати демократичне верховенство права зсередини; нелегальна міграція; зміна клімату та погіршення навколишнього середовища; поширення інфекційних захворювань з пандемічним потенціалом; гібридні дії державних та недержавних акторів; кіберзагрози; тероризм; лиха природного й антропогенного походження; можливе застосування хімічної та ядерної зброї [Bezpečnostní strategie 2023]. Важливо, що у документі серед безпекових інтересів ЧР поруч із розвитком двосторонніх відносин із сусідніми та іншими державами-членами ЄС та США, зазначено «незалежна Україна, міцно закріплена в євроатлантичних структурах, здатна протистояти владним намірам росії» [Bezpečnostní strategie 2023]. Загалом Україна у Стратегії згадується 11 разів, росія – 29, КНР – 15, переважно у контексті загроз та співробітництва із росією.

Слід підкреслити, що попередня безпекова стратегія ЧР 2015 р. не була на стільки радикальною щодо росії та КНР, незважаючи на той факт, що росія почала збройну агресію

проти України вже у 2014 р. та грубо порушила міжнародне право, анексувавши Крим. Однак, у Стратегії просто вказувалося, що джерелом безпекових загроз для ЧР серед інших є «силові устремління деяких держав, які дедалі більше перестають поважати міжнародний порядок і основні принципи міжнародного права» [Bezpečnostní strategie 2015], не конкретизуючи при цьому про які держави йдеться. Така позиція була зумовлена не лише тим, що держава мала тісні відносини із росією в економіці та енергетиці чи проросійськими симпатіями тодішнього президента ЧР М.Земана, а й очевидною недооцінкою чеською владою загрози для європейської безпеки та міжнародного порядку загалом з боку росії. Щодо Китаю, то ЧР у той час поклала великі надії на інвестиційне та торговельне співробітництво із ним, свідченням чого стало і укладання у 2016 р. Угоди про стратегічне партнерство між державами. Однак, на тлі загострення відносин після державного візиту Голови Сенату Чехії Мілоша Вистрчіла до Тайваню у 2020 р. і прийому парламентом ЧР міністра закордонних справ Тайваню Джозефа Ву у 2021 р. [Стендіш 2023], чеські сподівання на зміцнення торговельно-економічного партнерства не виправдалися. У інтерв'ю для *Politico* у 2023 р. міністр закордонних справ Чехії Ян Ліпавський навіть констатував, що формат «14+1», започаткований Китаєм для взаємодії з країнами Східної та Центральної Європи, фактично більше не існує [У Чехії констатували 2023], а чинний президент ЧР Петер Павел став першим обраним главою європейської держави, який безпосередньо поспілкувався з президенткою Тайваню Цай Інвень [Стендіш 2023], чим звісно викликав обурення Китаю.

Як бачимо, початок російсько-повномасштабного вторгнення в Україну стимулював зміни у головному чеському безпековому документі, який ілюструє бачення безпекових загроз та безпекових інтересів ЧР і, відповідно, у Стратегії росією було названо «найбільшою безпосередньою та довгостроковою загрозою для європейської безпеки та міжнародного порядку», а також згадано Китай як «фундаментальний системний виклик у гло-

бальній перспективі» [Bezpečnostní strategie 2023]. Документ оновлює аналіз середовища безпеки, стратегію просування інтересів безпеки ЧР та сфери стратегічної уваги країни на основі поточного розвитку регіональної та глобальної ситуації з безпекою. Стратегія відображає підвищені вимоги до готовності ЧР та інших членів НАТО та ЄС реагувати на нове середовище безпеки та посилює наголос на виконанні зобов'язань перед альянсом. Документ також включає питання забезпечення внутрішньої безпеки, в яких ЧР також стикається з новими викликами, наприклад у сферах міграції, енергетичної чи продовольчої безпеки, маніпулювання інформацією тощо.

Після оновлення безпекової стратегії у жовтні 2023 р. було прийнято нову Оборонну стратегію ЧР [Obranná strategie 2023], яка теж стала реакцією на зміни у європейському безпековому середовищі. Прикметно, що на відміну від попередньої стратегії 2017 р. [Obranná strategie 2017], яка містила лише загальні твердження про безпекові загрози, нова стратегія відкрито називає росією головною та найсерйознішою загрозою національній безпеці Чехії та її союзників. Загалом, у той час як в оборонній стратегії 2017 р. росія згадується лише один раз, то в оновленому документі вона згадується 18 разів як держава з силовими амбіціями, яка використовує гібридні дії та не вагається порушувати міжнародне право. Крім того, у новій стратегії звертається увага на агресивну ядерну риторику росії щодо НАТО і з цієї причини підкреслюється зацікавленість ЧР у підтримці НАТО як «ядерного альянсу» [Obranná strategie 2023]. Ще однією країною, що кидає виклик чеській безпеці є Китай, який «прагне просувати свої ідеї глобального порядку, нестабільності в сусідстві Європи та міжнародного тероризму» [Obranná strategie 2023]. Зауважимо, що у попередній стратегії його взагалі не було згадано, ймовірно, враховуючи причини, про які йшлося раніше. У документі також звертається увага на інші проблемні регіони, які в майбутньому можуть загрожувати безпеці країни. Зокрема, це територія північноафриканського Сахеля, Близький і Середній Схід, охоплений саудівсько-іранським геополітичним суперництвом

і арабо-ізраїльським конфліктом, а також територія Західних Балкан [Obranná strategie 2023]. Проте ключовими загрозами для Чехії все ж залишаються дії росії та Китаю.

Метою стратегії є не ведення війни з можливим агресором, а стримання його від нападу і для цього країні потрібен потужний оборонний потенціал і рішучість використати його в разі нападу. Таким чином, першочерговим завданням є створення добре озброєних, оснащених, навчених і боєздатних збройних сил, які можна розгорнути в операціях колективної оборони. Умовою обороноздатності є відповідно достатня фінансова забезпеченість, тому ЧР витратитиме щонайменше 2% ВВП на свою оборону щороку і, якщо буде необхідно, продовжить подальше збільшення витрат на оборону вище цього рівня. Стратегія робить ставку не лише на армію, а й на використання вітчизняної збройової промисловості для оборонних інтересів країни. Також зазначено, що у разі конфлікту з росією Чехія може стати важливим транспортним вузлом для армій НАТО, і громадяни повинні бути готові до такого варіанту. Саме тому пріоритетним завданням є всебічна оперативна підготовка території ЧР до забезпечення прийому, перекидання та підтримки потенційно великої чисельності об'єднаних сил» [Obranná strategie 2023]. Тобто загалом, Стратегія не передбачає війни з агресором, а лише – стримування його, та ключова роль в обороні надається членству ЧР в НАТО.

Як і у Безпековій стратегії у Оборонній стратегії зазначається, що в інтересах безпеки та оборони ЧР є повне відновлення суверенітету та територіальної цілісності України [Obranná strategie 2023], що свідчить про довгостроковий і чіткий намір підтримувати Україну у боротьбі із агресором. Також у Стратегії зазначено, що оборона Чехії буде зміцнюватися не лише через співпрацю з НАТО чи ЄС, а й через двосторонню співпрацю, особливо зі США, Великою Британією, Німеччиною, Польщею та Словаччиною [Obranná strategie 2023]. Загалом, Оборонна стратегія є важливим документом, який, на відміну від попередньої оборонної стратегії, демонструє значно чіткішу реакцію на

існуючі та нові виклики європейській та національній безпеці держави, надає якісно нового виміру оборонній політиці ЧР.

Зауважимо, що оновлення потребує також зовнішньополітична концепція Чехії, адже чинною досі є концепція 2015 р., в якій йдеться про те, що хоча росія фундаментально дестабілізує європейську архітектуру безпеки, але як постійний член Ради Безпеки ООН, вона є важливим актором у вирішенні багатьох питань міжнародного значення, і в цьому напрямку з нею необхідно співпрацювати. Також зазначається, що росія є важливим політичним та економічним партнером для Чехії та ЄС і чеська зовнішня політика буде прагнути до конструктивної співпраці з нею, особливо в економічній та культурній сферах з метою подолання поточних проблем і встановлення партнерських відносин [Konserse zahraniční 2015]. Наразі тривають обговорення нової концепції, водночас у Звіті про перегляд відносин із росією Міністерства закордонних справ ЧР, схваленому чеським урядом у червні 2023 р., як і в вищерозглянутих документах вона названа на найближчі десятки років джерелом загроз та небезпек для ЧР та Європи [Vláda dokončila 2023].

Слід підкреслити, що у оприлюдненому 26 жовтня 2023 р. Службою безпеки та інформації ЧР (Bezpečnostní informační služby – BIS) щорічному звіті про діяльність за 2022 р. головний акцент також зроблено на тому, що росія є найбільшою безпековою загрозою для Чехії, навіть попри те, що кібершпигунська діяльність російських акторів усередині країни дещо знизилася, а також акцентується на тому, що Китай є комплексною безпековою загрозою, адже проводить кібершпигунську діяльність, здатен використовувати інструменти «м'якої сили» та економічного тиску для поширення свого впливу [Bezpečnostní a informační 2022]. Поза тим, у звіті також акцентується на енергетичній безпеці держави, а також таких загрозах як поширення дезінформації, тероризму та екстремізму, діпфейків тощо. Фактично документ підтверджує те, що еволюція стратегічних доктрин безпеки та оборони ЧР є не випадковою, адже є відповіддю на нові загрози, істотність яких

підтверджена BIS.

Як бачимо, у звітах спецслужб та стратегічних документах росія визначається головною безпековою загрозою через її агресивні дії щодо України, намагання змінити існуючий міжнародний порядок, протистояти колективному Заходу. Однак, варто зазначити, що й напередодні повномасштабного російського вторгнення в Україну спостерігалось погіршення російсько-чеських відносин. Зокрема, невдоволення російської влади викликало перейменування у лютому 2020 р. однієї з площ у Празі, де розташоване російське посольство, іменем Бориса Немцова [Už ne Pod Kaštany 2020], а також демонтаж у квітні цього ж року пам'ятника маршалу Івану Конєву [Demontaž pomníka 2020]. У квітні 2021 р. Чехія вирішила вислати 18 співробітників російського посольства, яких назвала співробітниками російських спецслужб [První část 2021]. До слова, після російського вторгнення в Україну в 2022 р. Чехія відповіла ще одним дипломатичним кроком, скасувавши згоду на роботу російських консульств у Карлових Варах і Брно, що означало скорочення штату ще на 18 працівників. Водночас, також призупинила діяльність генконсульств Чехії в Санкт-Петербурзі та Єкатеринбурзі [V Praze je po změnách 2022].

Поза тим, ще однією причиною для оцінки росії як найбільшої безпекової загрози стало завершення у квітні 2024 р. розслідування щодо винних у вибухах на військових складах у Врбетице у жовтні 2014 р. За підсумками слідства йдеться про те, що за організацією вибухів на чеських складах стоїть розвідка ГРУ та агенти, що здійснили замах на С.Скрипалю у Солсбері (Великобританія). У чеському уряді про російський слід у цій справі заявляли ще влітку 2021 р. Завдані збитки оцінювали у сотні мільйонів крон, а їх ліквідація тривала до жовтня 2020 р. [Вибухи на складах 2024]. Ймовірно, що ця диверсія була спрямована на зрив постачання зброї для України, а для чеської влади та спецслужб стала тривожним знаком для посилення контролю над подібними об'єктами. На сьогодні росія провела тисячі хакерських атак на чеського залізничного оператора, щоб вплинути на транспортну

систему країн-членів НАТО та дестабілізувати критичну інфраструктуру [Попов 2024]. Своєю чергою, Агентство з кібербезпеки Чехії констатувало зростання кількості кібератак в останні роки і заявило, що за 2023 р. зафіксували посилення інтересу хакерів до енергетичного та транспортного секторів [Перун 2024]. Загалом, комплекс дій вчинених росією не лише щодо України, а й щодо Чехії та інших держав ЄС та НАТО спричинив відповідне її сприйняття як комплексної безпекової загрози. Власне, у березні 2024 р. нижня палата чеського парламенту ухвалила резолюцію, у якій назвала росію головною безпековою загрозою ЧР та проголосила необхідність продовження підтримки України [Поліщук 2024].

Прикметно, що підтримка України стала частиною реалізації безпекової політики ЧР, адже окрім того, що це стало задекларовано у офіційних документах, про які вже йшлося, держава також зробила низку практичних кроків у цьому напрямку. Зокрема, станом на лютий 2024 р. чеська військова допомога надана Україні перевищила 6 мільярдів чеських крон і включала як зброю і боєприпаси, так і важку бойову техніку [Чеська Республіка надала Україні перевищила 6 мільярдів чеських крон і включала як зброю і боєприпаси, так і важку бойову техніку 2024]. Також Чехія долучається до навчання українських військовослужбовців, постачає військове обладнання, прийняла українців, що тікали від війни. Міністерка оборони ЧР Яна Чернохова у виступі на Зборах командування армією зазначила: «Україна – наша перша лінія оборони, тому ми повинні підтримувати її й надалі. Ціна нашої підтримки не така висока. Адже це Україна платить за свободу своєю кров'ю й життями» [Чеська Республіка надала 2024]. Прем'єр-міністр ЧР Петр Фіала неодноразово зазначав, що підтримка України означає підтримку власної безпеки, щоб Росія не стала сусідкою Словаччини і не збільшила свої імперські апетити [Капустянська 2023].

Важливу роль відіграє також позиція президента ЧР П.Павела, який у публічних виступах всіляко демонструє підтримку України, а також постійно наголошує на тому, що росії мало захопити частину України, адже вона хоче відновити імперський вплив ЄСР, а тому Європу чекає тривале протистояння з нею [Росія не задовольниться 2024]. Також

під час Мюнхенської безпекової конференції у лютому 2024 р. він заявляв, що ЧР знайшла сотні тисяч артилерійських боєприпасів, які могла б постачати в Україну за умови фінансування союзниками [Васьків 2024]. Перші поставки очікуються в Україні в червні 2024 р. У квітні 2024 р. Україна та Чехія почали перемовини щодо підписання двосторонньої безпекової угоди [Шварц 2024], що ймовірно передбачатиме посилення співпраці в галузі оборонно-промислового комплексу, підтримку розвідувальної інформації тощо. Такі кроки ЧР свідчать про її лідерські позиції у підтримці України не лише в риторичі, а й у практичних кроках, які наближають Чехію до створення сприятливого безпекового середовища.

У відповідь на динамічні зміни міжнародного середовища безпеки ЧР стикається з проблемою адаптації своєї системи оборони до поточних і майбутніх загроз. Слід підкреслити, що у зв'язку із повномасштабним російським вторгненням Міністерство оборони ЧР оголосило також про курс на модернізацію армії та збільшення витрат на оборону, зокрема на 2024 р. передбачено в цілому 159,8 мільярда крон, що на 35,2% більше порівняно з 2023 р. і уряд зобов'язався на оборону витрачати до 2025 р. 2% ВВП (станом на 2021 р. – 1,4%) [Raštka 2023]. Майже половина бюджету піде на інвестиції в озброєння, обладнання, інфраструктуру, інформаційні технології тощо. Уряд Чехії також схвалив довгоочікуваний і основоположний документ для оборони країни Концепцію будівництва армії ЧР 2035. До 2030 р. очікується значне збільшення інвестицій у модернізацію армії (до 60% військових витрат у нові технології та обладнання), а у період з 2031 по 2035 рік інвестиції будуть стабілізовані на рівні 35% бюджету армії [Raštka 2023].

Незважаючи на те, що обов'язкову військову службу в Чехії було скасовано в 2005 р., призов залишається фундаментальною запорукою національної оборони. Проте існуюча модель, заснована на добровільному залученні до складу резервних сил, може бути недостатньою для швидкого та ефективного реагування в кризових ситуаціях. Таким

чином, на сьогодні йдеться про розширення та модернізацію цієї системи, підвищення мотивації громадян до участі в захисті країни та необхідність більш інтенсивної підготовки. Також розглядається можливість відновлення військової служби як засобу зміцнення обороноздатності та покращення національної згуртованості, при цьому необхідна широка громадська та політична підтримка будь-яких прийнятих змін. На думку аналітика М.Ортманна, одним із запропонованих рішень може бути запровадження більш цілеспрямованих та інтенсивних програм підготовки резервістів, які б забезпечили високу кваліфікацію підрозділів, які проходять добровільну службу, і їх можна було швидко розгорнути у разі гострої потреби. Інша можливість полягає в тому, щоб підвищити мотивацію до добровільної участі через різні пільги, такі як податкові кредити, пріоритетний доступ до освітніх програм або професійні пільги після закінчення служби. Крім того, також розглядається посилення громадського сприйняття важливості оборонної готовності та участі в національній обороні, що може сприяти збільшенню кількості волонтерів [Ortmann 2024].

Важливою складовою національної безпеки ЧР є енергетична безпека, що передбачає здатність держави забезпечити поточні потреби в енергетичних ресурсах за прийнятними цінами. Загальна залежність ЧР від імпорту енергоносіїв у 2010 – 2020 рр. мала тенденцію до зростання. Для держави характерна відносно висока імпортна енергозалежність від росії. Частка імпорту з росії у 2020 році для природного газу становила 100%, для сирої нафти – 49,7%, нафтопродуктів – 35,5% [Závislost na dovozu 2023], що свідчить про значну залежність. Очевидно, що повномасштабна російсько-українська війна змусила ЧР оперативно реагувати на такий стан і позбуватися залежності. Держава почала обмежувати постачання енергоресурсів з росії і тому більшу частину 2023 р. не купувала російський газ, проте з жовтня він знову почав надходити в країну через Словаччину. Згідно зі статистикою Міністерства промисловості і торгівлі, російський газ становив 3,8% внутрішніх поставок із січня до кінця листопада 2023 р. Російські

поставки нафти мають значно більшу частку. Згідно зі статистичними даними за перше півріччя минулого року, частка нафти, імпортованої через російський трубопровід «Дружба», становила близько 65% [Fiala: Česko se brzy 2024]. Як бачимо, у випадку з поставками газу майже вдалося позбутися російської залежності, а після розширення нафтопроводу ТАЛ у наступному році очікується така ж ситуація і з поставками нафти, а також відбувається поступова заміна російського ядерного палива. Зокрема, американська компанія Westinghouse із 2024 р. розпочинає постачання ядерного палива на Дукованську електростанцію, де до цього використовувалося паливо російської компанії ТВЕЛ, яка належить російському держхолдингу «Росатом» [Dukovany na podzim 2024]. Могли б сприяти ситуації також відновлювальні джерела енергії, на що варто звернути увагу чеському уряду, адже їх розвиток може гарантувати енергетичну безпеку державі.

Висновки.

У результаті проведеного дослідження можемо констатувати, що сучасне міжнародне безпекове середовище характеризується значною динамікою появи нових викликів, а це, своєю чергою, вимагає від держав швидкого реагування і посилення власної обороноздатності. Військова агресія росії проти України стала важливим геополітичним фактором, що істотно посилив регіональну напруженість і викликав побоювання у держав-членів ЄС та НАТО переростання російсько-української війни у ширше збройне протистояння. Позаяк ЧР знаходиться у географічній близькості від зони військових дій, сприйняття агресивних дій росії як загрози власній безпеці є очевидним. Початок саме повномасштабної російсько-української війни стимулював НАТО переглянути свою оборонну стратегію, а відповідно і Чехія як держава-учасниця також відреагувала змінами у своїх стратегічних безпекових та оборонних документах. На відміну від попередніх документів, оновлені стратегії визначають росію як пряму загрозу національній безпеці, а Китай – як системного суперника, що ставить під сумнів існуючий міжнародний порядок, що має негативні

наслідки для євроатлантичної безпеки. Окрім повномасштабної російсько-української війни, на таку еволюцію в оцінці вплинули також і інші чинники. Зокрема, причетність російських спецслужб до вибухів на чеських складах зброї у 2014 р., а також невдачі планів щодо залучення значних китайських інвестицій і натомість, зближення чеського уряду із Тайванем.

Окрім змін у стратегічних безпекових та оборонних документах, Чехія також здійснила низку практичних кроків на шляху реагування на безпекові загрози, зокрема, передбачила збільшення витрат на оборону до 2% ВВП, розпочала модернізацію військ, збільшила інвестиції в оборонну промисловість, навіть почалося обговорення можливості відновлення обов'язкової військової служби як засобу зміцнення національної оборони. Важливо, що надання підтримки Україні теж стало частиною безпекової політики ЧР, наразі тривають перемовини щодо підписання безпекової угоди між державами, важливою є чеська ініціатива щодо постачання Україні артилерійських снарядів. Чехія також здійснила кроки щодо диверсифікації енергоресурсів з метою позбавлення залежності від росії, а також реалізує кроки щодо протидії кібератакам та кампаніям з дезінформації, які стають все більш поширеними інструментами державної та недержавної агресії.

Для ефективного забезпечення власної безпеки ЧР повинна розробити комплексний підхід до вирішення потенційно загрозливих кризових ситуацій у безпосередній координації з НАТО, продовжувати фінансування власної оборони як мінімум на рівні 2% ВВП, проводити диверсифікацію постачання енергоресурсів разом із розробкою відновлювальної енергетики, а також ефективно реагувати на загрози в інформаційній сфері. Зауважимо, що перспективним напрямком для подальших досліджень є детальне вивчення політики ЧР щодо інформаційної безпеки, боротьби із кібершпигунством, а також аналіз інших безпекових загроз, що згадані у чеських стратегічних документах і про, які лише побічно згадуємо у пропонованому дослідженні.

Бібліографічні посилання.

- Bezpečnostní a informační služba. Výroční zpráva 2022.* (2022). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.bis.cz/public/site/bis.cz/content/vyrocni-zpravy/2022-vz-cj.pdf> (дата звернення 10.06.2024)
- Bezpečnostní strategie České republiky 2015.* (2015). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://surl.li/jiowil> (дата звернення 10.06.2024)
- Bezpečnostní strategie České republiky 2023.* (2023). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://surl.li/ivdpmt> (дата звернення 10.06.2024)
- Demontaž pomníka Koniewa w Pradze. W jaki sposób wpłynie to na relacje rosyjsko-czeskie? (2020). *Polskie radio24.* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://surl.li/auahag> (дата звернення 11.06.2024)
- Dukovany na podzim přejdou na palivo od Westinghouse. (2024). *Seznam Zprávy.* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://surl.li/qmxocz> (дата звернення 11.06.2024)
- Fiala: Česko se brzy úplně zbaví závislosti na energetických surovinách z Ruska. (2024). *OENERGETICE.CZ.* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://surl.li/njjail> (дата звернення 11.06.2024)
- Závislost na dovozu energií v Česku rostla celou dekádu. (2023). *ALLFORPOWER.CZ.* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://surl.li/fdfptg> (дата звернення 12.06.2024)
- Koncepce zahraniční politiky ČR.* (2015). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://surl.li/mrfmpg> (дата звернення 12.06.2024)
- Ministerstvo vnitra České republiky.* (2024). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://surl.li/cwntpi> (дата звернення 10.06.2024)
- Obranná strategie České republiky 2017.* (2017). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://surl.li/obotgz> (дата звернення 10.06.2024)
- Obranná strategie České republiky 2023.* (2023). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://surl.li/ygebfb> (дата звернення 10.06.2024)
- Ortmann, M. (2024). Role a výhledy brannosti a vojenské povinnosti v ČR: Adaptace na moderní bezpečnostní výzvy. *CZDEFENCE.* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://surl.li/wlqmak> (дата звернення 12.06.2024)
- Raštěka, H. (2023). Vláda otevřela kasu pro přezbrojení armády. Oproti předchozímu roku si obrana razantně polepší. *LIDOVKY.CZ.* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://surl.li/oqfxwl> (дата звернення 12.06.2024)
- První část vyhoštěných ruských diplomatů opustila Česko. (2021). *Novinky, ČTK.* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://surl.li/xpeycu> (дата звернення 12.06.2024)
- Už ne Pod Kaštany, ale Borise Němcova. Náměstí před ruskou ambasádou má nový název. (2020). *ČT24.* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://surl.li/qjkaoo> (дата звернення 12.06.2024)
- Vláda dokončila revizi vztahů s Ruskem. (2023). *Ministerstvo zahraničních věcí České republiky.* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://surl.li/qlndwo> (дата звернення 13.06.2024)
- V Praze je po změnách jen šest ruských diplomatů, Moskva slíbila odezvu. (2022). *IDNES.CZ* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://surl.li/xziiijg> (дата звернення 13.06.2024)
- Васьків, О. (2024). Чехія знайшла сотні тисяч артбoєприпасів, які могла б доставити Україні – президент Павел. *Суспільне. Новини.* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://surl.li/cbhbtr> (дата звернення 10.06.2024)
- Вибухи на складах у чеському Врбетіце: поліція підтвердила, що це була операція ГРУ рф. (2024). *Слово і Діло. Аналітичний портал.* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://surl.li/tvznxa> (дата звернення 10.06.2024)
- Віднянський, С. (2023). Еволюція політики Словаччини та Чехії щодо війни росії проти України (до 30-річчя проголошення незалежності Словацької та Чеської республік). *Україна дипломатична. Науковий щорічник.*
- Вовканич, І., Шніцер, І. (2022). Реакція країн Вишеградської четвірки на повномасштабне воєнне вторгнення Росії в Україну. *Геополітика України: історія і сучасність*, 2(29), 7-19. [https://doi.org/10.24144/2078-1431.2022.2\(29\).7-19](https://doi.org/10.24144/2078-1431.2022.2(29).7-19)
- Давимука, О. (2023). Вишеградська група в нових політичних реаліях. *Національний інститут*

стратегічних досліджень. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://surl.li/ikywwo> (дата звернення 12.06.2024)

Капустянська, І. (2023). Президент Чехії: «Якщо ми не хочемо підкорятися Росії, маємо підтримувати Україну». *Lb.Ua*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://surl.li/unrsff> (дата звернення 10.06.2024)

Лісовська, М., Пістракевич, О., Бессонова, М. (2023). Позиції країн Вишеградської групи щодо російсько-української війни: публічний вимір. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*, 3(17). <https://doi.org/10.29038/2524-2679-2023-03-125-149>

Перун, В. (2024). Чеський міністр заявив про «тисячі» випадків втручання Росії в роботу європейської залізниці. *LB.UA*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://surl.li/rtwweb> (дата звернення 12.06.2024)

Поліщук, В. (2024). Чехія оголосила Росію головною загрозою безпеці країни. *РБК-Україна*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://surl.li/yzdhvo> (дата звернення 10.06.2024)

Попов, Д. (2024). Росія здійснила тисячі кібератак на транспортну інфраструктуру європейських держав – ISW. *INKORR*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://surl.li/ylkdpj> (дата звернення 10.06.2024)

Росія не задовольниться лише частиною України – президент Чехії. (2024). *Укрінформ*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://surl.li/vgysnq> (дата звернення 11.06.2024)

Стендіш, Р. (2023). Яким чином війна РФ проти України мотивує Чехію переосмислити свої зв'язки з Китаєм. *Радіо Свобода*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://surl.li/qfgetl> (дата звернення 11.06.2024)

У Чехії констатували «смерть» формату діалогу між Китаєм та Європою. (2023). *Європейська правда*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/05/4/7161030/> (дата звернення 10.06.2024)

Чеська Республіка надала Україні військову допомогу на більш як шість мільярдів чеських крон. (2024). *Посольство Чеської Республіки в Києві*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://surl.li/giqyow> (дата звернення 10.06.2024)

Шварц, Д. (2024). Україна та Чехія почали переговори щодо безпекової угоди. *DW*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://surl.li/krpmej> (дата звернення 10.06.2024)

References

Bezpečnostní a informační služba. Výroční zpráva 2022 [Safety and Information Service. Annual report 2022]. (2022). Retrieved June 10, 2024 from <https://www.bis.cz/public/site/bis.cz/content/vyrocnizpravy/2022-vz-cj.pdf> (in Czech)

Bezpečnostní strategie České republiky 2015 [Security Strategy of the Czech Republic 2015]. (2015). Retrieved June 10, 2024 from <http://surl.li/jiowil> (in Czech)

Bezpečnostní strategie České republiky 2023 [Security Strategy of the Czech Republic 2023]. (2023). Retrieved June 10, 2024 from <http://surl.li/ivdpmt> (in Czech)

Cheska Republika nadala Ukraini viiskovu dopomohu na bilsh yak shist miliardiv cheskykh kron [The Czech Republic provided Ukraine with military aid worth more than six billion Czech crowns]. (2024). *Posolstvo Cheskoj Respubliky v Kyievi*. Retrieved June 10, 2024 from <http://surl.li/giqyow> (in Ukrainian)

Davymuka, O. (2023). *Vyšehradská hrupa v nových politických realitách [Visegrad group in new political realities]*. *Natsional'nyy instytut stratehichnykh doslidzhen*. Retrieved June 12, 2024 from <http://surl.li/ikywwo> (in Ukrainian)

Demontaž pomníka Koniewa w Pradze. W jaki sposób wpłynie to na relacje rosyjsko-czeskie? [Dismantling the Konev monument in Prague. How will this affect Russian-Czech relations?]. (2020). *Polskie radio24*. Retrieved June 11, 2024 from <http://surl.li/auahag> (in Polish)

Dukovany na podzim přejdou na palivo od Westinghouse [Nuke plant Dukovany to use fuel from Westinghouse from autumn]. (2024). *Seznam Zprávy*. Retrieved June 11, 2024 from <http://surl.li/qmxocz> (in Czech)

Fiala: Česko se brzy úplně zbaví závislosti na energetických surovinách z Ruska [Fiala: The Czech Republic will soon completely get rid of its dependence on energy raw materials from Russia]. (2024). *OENERGETICE.CZ*. Retrieved June 11, 2024 from <http://surl.li/njjail> (in Czech)

- Kapustianska, I. (2023). Prezydent Chekhii: «Iakshcho my ne khochemo pidkoriatysia Rosii, maiemo pidtrymuvaty Ukrainu» [President of the Czech Republic: «If we do not want to obey Russia, we must support Ukraine»]. *Lb.Ua*. Retrieved June 10, 2024 from <http://surl.li/unrsff> (in Ukrainian)
- Koncepce zahraniční politiky ČR [The concept of foreign policy of the Czech Republic.].* (2015). Retrieved June 12, 2024 from <http://surl.li/mrfmpg> (in Czech)
- Lisovska, M., Pistrakevych, O., Bessonova, M. (2023). Pozytsii krain Vyshehradskoi hrupy shchodo rosiisko-ukrainskoi viiny: publichnyi vymir Pozytsii krain Vyshehradskoi hrupy shchodo rosiisko-ukrainskoi viiny: publichnyi vymir [The positions of the Visegrad Group countries regarding the Russian-Ukrainian war: the public dimension]. *Mizhnarodni vidnosyny, suspilni komunikatsii ta rehionalni studii. №3(17)*. DOI: <https://doi.org/10.29038/2524-2679-2023-03-125-149>
- Ministerstvo vnitra České republiky [Ministry of the Interior of the Czech Republic].* (2024). Retrieved June 10, 2024 from <http://surl.li/cwntpi> (in Czech)
- Obranná strategie České republiky 2017 [Defense strategy of the Czech Republic 2017].* (2017). Retrieved June 10, 2024 from <http://surl.li/obotgz> (in Czech)
- Obranná strategie České republiky 2023 [Defense strategy of the Czech Republic 2023].* (2023). Retrieved June 10, 2024 from <http://surl.li/ygebfn> (in Czech)
- Ortmann, M. (2024). Role a výhledy brannosti a vojenské povinnosti v ČR: Adaptace na moderní bezpečnostní výzvy [The role and prospects of conscription and military service in the Czech Republic: Adaptation to modern security challenges]. *CZDEFENCE*. Retrieved June 12, 2024 from <http://surl.li/wlqmak> (in Czech)
- Paštěka, H. (2023). Vláda otevřela kasu pro přezbrojení armády. Oproti předchozímu roku si obrana razantně polepší [The government has opened a fund for rearming the army. Compared to the previous year, the defense will improve significantly]. *LIDOVKY.CZ*. Retrieved June 12, 2024 from <http://surl.li/oqfxwl> (in Czech)
- Perun, V. (2024). Cheskyi ministr zaiavyv pro «tysiachi» vypadkiv vtruchannia Rosii v robotu yevropeiskoi zaliznytsi [The Czech minister stated about «thousands» of cases of Russian interference in the work of European railways]. *LB.UA*. Retrieved June 12, 2024 from <http://surl.li/rtwweb> (in Ukrainian)
- Polishchuk, V. (2024). Chekhiiia oholosyla Rosiiu holovnoiu zahrozoiu bezpetsi krainy [The Czech Republic declared Russia the main threat to the country's security]. *RBK-Ukraina*. Retrieved June 10, 2024 from <http://surl.li/yzdhvo> (in Ukrainian)
- Popov, D. (2024). Rosiia zdiisnyla tysiachi kiberatak na transportnu infrastrukturu yevropeiskykh derzhav – ISW [Russia has carried out thousands of cyberattacks on the transport infrastructure of European states – ISW]. *INKORR*. Retrieved June 10, 2024 from <http://surl.li/ykldpx> (in Ukrainian)
- První část vyhoštěných ruských diplomatů opustila Česko [The first part of the expelled Russian diplomats left the Czech Republic]. (2021). *Novinky, ČTK*. Retrieved June 12, 2024 from <http://surl.li/xpeyco> (in Czech)
- Rosiia ne zadovolnytsia lyshe chastynoiu Ukrainy – prezident Chekhii [Russia will not be satisfied with only a part of Ukraine – the president of the Czech Republic]. (2024). *Ukrinform*. Retrieved June 11, 2024 from <http://surl.li/vgysnq> (in Ukrainian)
- Shvarts, D. (2024). Ukraina ta Chekhiiia pochaly perehovory shchodo bezpekovoi uhody [Ukraine and the Czech Republic have started negotiations on a security agreement]. *DW*. Retrieved June 10, 2024 from <http://surl.li/krpmej> (in Ukrainian)
- Stendish, R. (2023). Yakym chynom viina RF proty Ukrainy motyvuie Chekhiiu pereosmyslyty svoi zviazky z Kytaiem [How the Russian Federation's war against Ukraine motivates the Czech Republic to rethink its ties with China]. *Radio Svoboda*. Retrieved June 11, 2024 from <http://surl.li/qfgetl> (in Ukrainian)
- U Chekhii konstatuvaly «smert» formatu dialohu mizh Kytaiem ta Yevropoiu [The Czech Republic declared the «death» of the dialogue format between China and Europe]. (2023). *Yevropeiska pravda*. Retrieved June 10, 2024 from <https://www.euointegration.com.ua/news/2023/05/4/7161030/> (in Ukrainian)
- Už ne Pod Kaštany, ale Borise Němcova. Náměstí před ruskou ambasádou má nový název [No longer Pod Kaštany, but Boris Němcov. The square in front of the Russian Embassy has a new name]. (2020). *ČT24*. Retrieved June 12, 2024 from <http://surl.li/qjkaoo> (in Czech)

- V Praze je po změnách jen šest ruských diplomatů, Moskva slíbila odezvu [There are only six Russian diplomats in Prague after the changes, Moscow has promised a response]. (2022). *IDNES.CZ* Retrieved June 13, 2024 from <http://surl.li/xziijg> (in Czech)
- Vaskiv, O. (2024). Chekhiiia znaishla sotni tysiach artoieprypasiv, yaki mohla b dostavyty Ukraini – prezident Pavel [The Czech Republic found hundreds of thousands of artillery ammunition that it could deliver to Ukraine – President Pavel]. *Suspilne. Novyny*. Retrieved June 10, 2024 from <http://surl.li/cbhbtr> (in Ukrainian)
- Vidnianskyi, S. (2023). Evoliutsiia polityky Slovachchyny ta Chekhii shchodo viiny rosii proty Ukrainy (do 30-richchia proholoshennia nezalezhnosti Slovatskoi ta Cheskoi respublik) [The evolution of the policy of Slovakia and the Czech Republic regarding Russia's war against Ukraine (to the 30th anniversary of the declaration of independence of the Slovak and Czech Republics)]. *Ukraina dyplomatychna. Naukovyi shchorichnyk*.
- Vláda dokončila revizi vztahů s Ruskem [The government has completed a review of relations with Russia]. (2023). *Ministerstvo zahraničních věcí České republiky*. Retrieved June 13, 2024 from <http://surl.li/qlndwo> (in Czech)
- Vovkanych, I., Shnicer, I. (2022). *Reaktsiya krayin Vyshehrads'koyi chetvirky na povnomasshtabne voyenne vtorhnennya Rosiyi v Ukrayinu* [The reaction of the Visegrád Four countries to Russia's full-scale military invasion of Ukraine]. *Heopolityka Ukrayiny: istoriya i suchasnist': zbirnyk naukovykh prats'*, 2(29), 7-19. [https://doi.org/10.24144/2078-1431.2022.2\(29\).7-19](https://doi.org/10.24144/2078-1431.2022.2(29).7-19) (in Ukrainian)
- Vybukhy na skladakh u cheskomu Vrbetitse: politsiia pidtverdyla, shcho tse bula operatsiia HRU rf [Explosions at warehouses in the Czech Vrbetice: the police confirmed that it was an operation of the GRU of the Russian Federation]. (2024). *Slovo i Dilo. Analitychnyi portal*. Retrieved June 10, 2024 from <http://surl.li/tvznxa> (in Ukrainian)
- Závislost na dovozu energií v Česku rostla celou dekádu [Dependence on energy imports in the Czech Republic grew throughout the decade]. (2023). *ALLFORPOWER.CZ*. Retrieved June 12, 2024 from <http://surl.li/fdfptg> (in Czech)